

УДК 811.161.2'373.3 + 811.111'373.3

ПЕРЕДАЧА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

**(на матеріалі фразеологічних одиниць, що позначають риси
характеру людини в українській і англійській мові)**

І. Є. Колеснікова

У статті досліджуються особливості передачі невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами на матеріалі фразеологічних одиниць в українській і англійській мовах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, риси характеру людини, невербальні засоби комунікації, мова тіла, конгруентність, міміка, жести, поза.

Проблемою при дослідженні фразеологічної мікросистеми “Риси характеру людини” в українській і англійській мовах виявилось те, що внутрішні, суб’єктивні індивідуально-психологічні властивості мають певне зовнішнє вираження в жестах, міміці, рухах тіла, які відносять до засобів невербальної комунікації. **Матеріалом** дослідження стали дані фразеологічних, тлумачних, етимологічних словників. Нами було виявлено серед ФО, що можуть указати на риси характеру людини, 213 ФО в українській мові і 174 ФО — в англійській.

Інтерес до засобів невербальної комунікації в історії європейського мовознавства відомий ще з античних часів, коли висувалася теорія первинного виникнення жестової мови, на ґрунті якої розвивалася звукова мова. Пізніше проблема мови тіла (body language) мала суто прикладний характер у зв’язку з загальноєвропейською тенденцією ХІХ ст. вдалого використання жестів при публічних виступах та з розробкою мови глухонімих. Практичний аспект мови тіла також активно використовувався акторами та режисерами німого кіно (Ч. Чаплін, Р. Бартон, К. Станіславський та ін.), які, на думку А. Піза, й стали засновниками невербальної комунікації, для яких це було єдиним засобом спілкування з глядачами [6, с. 9].

Новим поштовхом у вивченні мови тіла (body language) стає впливова робота початку ХХ ст. Ч. Дарвіна “Вираз емоцій у людей та тварин”, яка була опублікована в 1872 році. Вона стимулювала сучасні дослідження у галузі невербальної комунікації, а чимало ідей Дарвіна і його спостереження визнані на сьогодні дослідниками всього світу.

Результати наукових пошуків психологів, мовознавців, етнографів, соціологів і педагогів показали, що невербальні засоби спілкування є необхідним елементом комунікації. Але ґрунтовними дослідженнями невербального спілкування зайнялися в 70-х рр. ХХ ст. австралійський психолог Аллан Піз, учений-біхевіорист Юлій Фаст, професор Лаувільського університету Рей Бердвіселд, учені Гордон Уенрайт, Крістіна Айслер-Мертц та ін. Саме їм вдалося розшифрувати більш як 1000 невербальних знаків та сигналів, прояв яких обумовлено імпульсами головного мозку. Людина, яка

володіє відповідними знаннями, може “зчитувати” інформацію зі співрозмовника, може адекватно та всебічно сприймати його. Хоча, безумовно, сфера та частота жестів диктується традиціями та національним характером народу.

Психологи встановили, що в процесі взаємодії людей “від 60 до 80% інформації передається за допомогою невербальних засобів вираження, і тільки 20–40% — за допомогою вербальних засобів” [6: 5]. Побіжно з цим визначається конгруентність — збіг слів та жестів, тобто врахування всієї сукупності вербальних і невербальних засобів [6. с. 17; 1, с.141].

Для нашого дослідження у межах фразеологічної мікросистеми ФО “Риси характеру людини” лишається актуальним прагматичний аспект. По-перше, посилення в лінгвістиці інтересу до зіставного опису окремих фразеологічних мікросистем. По-друге, оскільки знакове значення фразеологізму може “узагальнювати результати пізнавальної діяльності людини, дає найменування щодо пізаного предмету, повідомляє про нього і виражає ставлення до нього мовця” [7, с. 9].

Метою нашого дослідження стає спроба вирізнити з фразеологічного складу української мови фразеологічні одиниці (ФО) на позначення рис характеру людини, здійснити спробу проаналізувати особливості невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами в українській мові з залученням матеріалів англійської мови.

Спробуємо розглянути кожний компонент невербальних засобів спілкування окремо, хоча в природі жести не існують в ізольованому вигляді, без сукупності інших жестів [6, с. 15; 1, с. 9; 2, с. 50].

Отже, під мімікою ми розуміємо рухи м’язів обличчя і того, що знаходиться на обличчі (очі, брови, ніс, губи) Виразні рухи обличчя — це зовнішнє відображення психічного стану особи, який проявляється в міміці, в експресії, яка, на думку психологів, при регулярній реалізації може стати вирішальною для визначення тієї чи іншої риси характеру людини.

Великого значення для “зчитування” рис характеру людини набувають очі — дзеркало душі. Фразеологізми з визначенням руху очей набувають спектру від значення викривлення дійсності до специфіки світосприйняття. Наприклад: *дивитися басом* (песимізм); *заглядати (зазирати і т. ін.) в очі кому* (улесливність); *з озирками* (обережність); [*і (навіть) оком не моргнути*] (стійкість); *очі завидючі у кого, чиї* (зздрісність); *a black look* (песимізм); *look at (або on) the bright (або sunny) side (of things)* (життєрадісність); *one’s eyes are bigger than one’s belly* (амер. *stomach*) розм. (жадібність) тощо.

Жестові ФО, що вказують на рухи брів та вус представляні в незначній кількості і пов’язуються зі змістом неробства, відсутності будь-якої діяльності: *і вусом (бровою) не вести* (непохитність, стійкість); *хоч би [тобі (собі, вам)] вусом (усом, вухом, бровою і т. ін.) повести* (байдужість); *a cloud on (або upon) one’s brow* (песимізм).

Цікаві спостереження помічаємо в ФО, що вказують на рухи носа. Завдяки впливові мімічних стандартів піднятий вгору ніс є стереотипом пихатості, чванливості: *дерти носа [вгору] перед ким і без додатка, піднімати (підіймати, підносити і т. ін.) / підняти (підійняти, піднести і т. ін.) [догори] носа (ніс); look down (або turn up) one’s nose at smb. (або smth.); with one’s nose in the air.*

Ми також знаходимо у фразеологічних матеріалах української та англійської мов підтвердження думки О. Селіванової про те, що ніс пов'язується з негативним значенням втручання у чийсь справи [5, с. 99]: *встромляти (сунути, пхати) / встромити (втиснути, всунути) [свого] носа ([свій] ніс); тикати (тицяти) [свого] носа в чужий город; roke and pry зневажл.*

Крім того, порухи носа в різних напрямках можуть вказати і на непостійність характеру: *повернути носа в той (цей і т. ін.) бік.*

Значення мімічних ФО, які позначають рухи губ (*рота, вуст, пельки, пащеки*) теж пов'язуються з мімічними стереотипами й асоціюються здебільшого з дверима через метафоризацію сполучень презентують “репертуар” певних рис характеру людини: *кусати губи* (заздрісність); *робити з губи (з писка) халяву* (брехливість); *роззявляти / роззявити рот (рота), фам., грубо, на що і без додатка* (користолюбність); *розквасити губи, фам.* (зарозумілість); *[і] рота не розкривати (не роззявляти) / не розкрити (не роззявити)* (стійкість); *button (амер. zip) one's lip розм.* (стриманість); *keep one's tongue between one's teeth* (стриманість); *kiss (або lick) the dust* (улесливість, догідництво).

Окрім наведених вище мімічних засобів на позначення рис характеру людини нами було знайдено достатню кількість ФО, які вказують на загальний вираз обличчя. Адже вираз обличчя, на думку психологів, може бути вирішальним в інтерпретації тієї чи іншої риси характеру людини. Взагалі обличчя (лице) в архаїчній моделі світу — “це маска божества, що приховує його суть” [4, с. 165]. Проте завдяки виразу обличчя дуже легко “зчитати” риси характеру людини. Наприклад, асоціативні зв'язки з птахами (сич, пава, індик), які утворилися на базі метафоричних перенесень, можуть вказати на пихатість людини: *як (мов, ніби і т. ін.) індик, з сл. надутися, напрудитися і т. ін.: як (мов, ніби і т. ін.) сич; strut (swell) like a turkey-cock* (високомірство, зазнайство). Втім вміння приховувати свої прихисті, що вирують в душі кожної людини, знаходять також своє відображення: *робити добру (веселу) міну при недобрій (поганій) грі; a false front жарг.* (лицемірство); *straighten one's face* (стриманість).

Під жєстами ми розуміємо рухи рукою (руками, пальцями, кулаком). Як правило, жєсти супроводжують словесну комунікацію. Але й тут ми можемо зустріти чимало розбіжностей у трактуванні того чи іншого жєстового ФО. Для англійців, які мало жєстикулюють, українське спілкування здається надто насиченим жєстами, що регламентується багатьма моментами: темпераментом, нормами поведінки тощо. Проте у загальноєвропейському світогляді рука служить метонімічним позначенням людини і символізує орган праці, керівництва, привласнення, крадіжки та покарання: *держати (тримати) віжки в руках* (владність); *не покладати рук, з сл. працювати і под.* (працелюбність); *пальчики (пальці) облизувати / облизати, жарг.* (заздрісність); *руки сверблять (чешуться) / засвербіли (зачесалися)* (жадібність); *keep a firm (або tight) hand on (smb.)* (владність).

Водночас пасивність, довірливість, лєдарство асоціюються з бездіяльністю, повним спокоєм рук (лапок, крилець): *і лапки покласти (довірливість); руки в брюки* (лєдарство); *скласти / рідко складати лапки (крильця)* (пасивність); *not to lift a hand* (лєдарство).

Жестові ФО можуть також виражати допомогу, підтримку, добре ставлення до когось: *висушувати / висушити сльози (сльозу) у кого, чий* (доброта); *подавати (давати, простягати) / подати (дати, простягти)* [братню, помічну і т. ін.] *руку [допомоги] кому і без додатка* (сердечність); *hold smb.'s hand* (благородство); *the common touch* (товариськість) тощо.

В українській ментальності рухи пальцями також можуть пов'язуватися зі змістом неробства, відсутності будь-якої діяльності: *і пальцем не кивнути; палець об палець не ударити* тощо; *tumble one's fingers* (ледарство). Додаткового негативного значення в англійській мові набувають такі ФО: *put one's fingers in the fire* (схильність до ризику); *stick to smb.'s fingers (або to the fingers of smb.)* (аморальність).

Подібні розбіжності спостерігаємо у фразеологізмах, які фіксують рухи кулаком, що вказують згуртованість, витримку людини: *збиратися / зібратися в кулак* (стійкість); *тримати (держати) [свої] нерви в руках (кулаці)* (стриманість). Порухи кулаком можуть презентувати зміст залежності: *держати (тримати) в кулаку кого; затиснути в кулак кого* (владність). Але в англійській мові збіжних жестових реалізацій ми не відзначаємо, бо існують інші еквіваленти: *have (hold або keep) in hand (або well in hand)* (стриманість); *keep a firm (або tight) hand on (smb.)* (ледарство).

Репертуар рухів тіла, як і жестів взагалі, досить різноманітний, і має своє, специфічне національне забарвлення. І навіть самий „прозорий” порух тіла може трактуватися досить розбіжно. Під традиційним розумінням рухів тіла мають на увазі порухи головою, шиєю, плечима, тулубом, ногами.

У процесі спілкування дуже часто задіяна голова. Рухи голови є майже однаковими в усіх народів і зрозумілі для кожного, що зумовлюється метонімічним перенесенням певних функцій з цілого (людини) на знак частини [5, с. 85]. Порухи головою вгору або вниз свідчать про певну рису характеру по відношенню до себе: *дерти голову; swelled head* (амер. *big head*) (пихатість); *вішати (хнюпити, опускати) / повісити (похнюпити, опустити) носа (ніс, рідко вуха) [на квінту]; hang (down) one's head* (песимізм); *ховати голову у нісок* (боягузтво); *carry (або hold) one's head high (також hold up one's head)* (благородство) тощо.

В українському наборі ФО рухи головою набувають додаткового трактування, яке в англійській мові не існує: *підставляти / підставити голову (лоб, лоба, себе і т. ін.) під кулю (під ніж і т. ін.)* (схильність до ризику); *розпускати / розпустити морду (нісок), грубо* (лайливість).

Очевидно через те, що українським та англійським етносом шия сприймається як символ влади, пригнічення та підкори, можна спостерігати такі фразеологічні фіксації: *накидати (накладати, надівати) / накинути (накласти, надіти) ярмо (петлю, рідко вуздечку) [на [свою] шию (довкола шиї, на себе)] кому, на кого-що; have (put або set) one's foot on smb.'s neck (або on the neck of smb.); tread on smb.'s neck (або on the neck of smb.)* (владність).

Схожого розшифрування набувають рухи плечима, які можуть виражати сміливість, відповідальність: *підставляти / підставити плече кому* (товариськість); *розправляються / розправляться плечі у кого і без додатка*

(рішучість, сміливість); *have on one's shoulders* (відповідальність) тощо. Коливання між ним ми можемо спостерігати як ставлення до навколишньої дійсності: *закритися (скритися) [й] плечима й очима* (скритність, в нетовариськість); *carry water on both shoulders* (підлість); *put one's shoulder to the wheel* (енергійність).

Значення просторової близькості в українському наборі ФО (*плечем до плеча, плечем у плече*) вказують на товариськість.

Внаслідок того, що тіло людини розглядається як форма індивідуальності (як на фізіологічному, так і в ментальному аспектах), нам дається змога спостерігати унікальні фразеологічні фіксації. Наскільки тіло людини може мати на фізіологічному рівні гнучкість, здатність виконувати незвичайні дії, настільки відзначаються розмаїттям значень і фразеологізми: *витягтися (витягнутися) у нитку* (відданість); *ламаються як (мов, ніби і т. ін.) гречаний бублик* (манірність, жеманство); *перериватися / перерватися надвоє (пополам, начетверо і т. ін.)* (старанність); *показувати / показати спину (потилицю) кому* (боягузтво); *пролазити / пролізти в шпарку* (спритність); *a hot (або proud) stomach* (високомірство).

Серед спірних питань, що розгортаються довкола жестових ФО, можна назвати розмежування жестів і фізіологічних рухів [3:57]. Це у більшій мірі торкається рухів ногами. Бо значна кількість “рухливих” ФО з зазначенням дії ніг (п’ят, ступнів) вказують на семантику руху. Так, скажімо, на лякливість людини можуть вказати такі ФО: *давати / дати волю ногам; накивати (рідко закивати) / кивати п’ятами; turn tail*.

Функціональна спроможність ніг асоціюється з самостійністю людини: *іти / йти своєю дорогою; стати / ставати на ноги; твердо стояти на ногах; be fond of (або love) one's own way; get (або have) one's (own) way (have it one's own way)* тощо.

Повільні рухи ніг свідчать про обережність людини: *прощупати (промацати) ґрунт; feel (або grope) one's way; put forth (put out, send out або throw out) a feeler* тощо. Перешкода руху, яка породжує зміст нещирості, підступності намірів, теж зафіксовано у фразеологічних “сценаріях”: *підставляти / підставити ногу кому і без додатка* (підлість); *плутати (заплутувати, сплутувати) / заплутати (сплутати) [свої] сліди* (хитрість). Виявляється, що напрямок, інтенсивність руху ногами також вказує на ту чи іншу рису характеру людини: *бігати (тягнутися, ходити і т. ін.) хвостом за ким* (надокучливість); *скакати на задніх лапах (лапках) перед ким* (улесливість); *тинятися з кутка в куток (без діла, дарма)* (ледарство); *hang a leg prost.* (несміливість); *jump at (rise to або swallow) the bait* (довірливість).

Висновки. Отже, низки елементів передачі невербальної комунікації с фразеологічними засобами рис характеру людини в українській та англійській мовах засвідчує, наскільки багато знакової інформації несуть у собі жести, міміка, рухи тіла і займають вагоме місце в житті людини та суспільства.

Як бачимо, невербальні елементи засобів комунікації фразеологічними засобами не тільки забезпечують комунікацію, а й створюють уявлення про особистість

людини, її характер, темперамент. Без сумніву, майже кожний елемент мови тіла, навіть “прозорий”, має національне забарвлення. Сфера і частота жестів обумовлюються традиціями і національним характером народів. Знання цих особливостей сприяє взаєморозумінню. Так, для українців характерна висока частотність використання засобів невербальної комунікації, що додатково підтверджує фразеологічний матеріал. У той же час англійцям притаманна поміркованість і стриманість у застосуванні body language.

Підкреслюючи важливість невербальної комунікації, англійські мислителі зауважили: “*Words may be what men use when all else fails*” (букв. Слова, можливо, це те, чим користуються люди, коли всі інші засоби виявилися невдалими). Але доводиться констатувати, що багато задач і положень, які сформульовані в межах невербальних підсистем, потребують не тільки детального вивчення, а й суттєвого корегування.

Список літератури

1. Акишина А. А., Кано Х., Акишина Т. Е. Жесты и мимика в русской речи: Лингвострановедческий словарь. — М.: Русский язык, 1991. — 144 с.
2. Дмитриева Л. И., Клокова Л. Н., Павлова В. В. Словарь языка жестов. — М.: ООО “Издательство АСТ”: ООО “Издательство Астрель”: ООО Издательство “Русские словари”: ЗАО НПП “Ермак”, 2003. — 320 с.
3. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 592 с.
4. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: образ мира и миры образов. — М.: Владос, 1996. — 415 с. 1998:165].
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психоконгитивний та етнокультурний аспекти): Монографія. — К. — Черкаси: Брама, 2004. — 276 с.
6. Пиз Аллан. Язык телодвижений. — Санкт-Петербург: “Издательский дом Гутенберг”, 2000. — 186 с.
7. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. — Ташкент: ФАН, 1988. — 91 с.

Колеснікова І. Є. Передача невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами (на матеріалі фразеологічних одиниць, обозначаючих черти характеру людини в українському та англійському мові).

В статті досліджуються особливості передачі невербальних елементів комунікації фразеологічними засобами на матеріалі фразеологічних одиниць в українському та англійському мові.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, черти характеру людини, невербальні засоби комунікації, мові тіла, конгруентність, миміка, жести, поза.

Kolesnikova I. E. The transmission of non-verbal elements of communication by the phraseological means (on the material of phraseological units that define the traits of character in Ukrainian and English languages).

In the article the peculiarities of the transmission of non-verbal elements of communication by the phraseological means on the material of phraseological units that define the traits of character in Ukrainian and English languages are researched.

Key words: phraseological unit, traits of character, non-verbal elements of communication, body language, congruence, mimics, gestures, pose.

Стаття надійшла до редакції 3 травня 2007 р